

Et lille juridisk drama fra Ærø og Slesvig

Af *Jørgen Smith*

Indledning

I årene fra 1564 til 1864 hørte Ærø til hertugdømmet Slesvig. Øen var delt mellem godser, der tilhørte forskellige linier af hertug Hans den Yngres efterkommere. I 1729 og i 1749 blev godserne købt af den danske konge, således at han fra det sidste år var den eneste godsejer på øen. Dette forandrede dog ikke øens statsretlige tilhørsforhold til hertugdømmet Slesvig. Overgangen havde derimod den mærkelige følge, at slesvigsk ret blev gældende i stedet for Danske Lov, som havde været anvendt i de tidligere hertugers besiddelsestid. Fra 1749 var således den borgerlige lovgivning ligesom i det øvrige Slesvig baseret på Jyske Lov og straffelovgivningen på Karl den V.s kriminallov, Carolina. Den almindelige danske lovgivning fik først gyldighed på Ærø i 1866, efter at øen ved Wienerfreden i 1864 var overgået til kongeriget, som vederlag for Danmarks samtidige afståelse af de kongerigske enklaver i Slesvig.

I 1773 skete der en ændring af jurisdiktionsforholdene. Forskellige ældre retter blev ophævet, og i stedet oprettedes der en fælles stads- og landret i Ærøskøbing. Denne ret skulle beklædes af landfogeden som præses og af to assessorer, den ene øens amtsforvalter, den anden rettens actuar. Til retten var der knyttet en kopist. Overretten og overkriminalretten i Gottorp blev appelinstanser i henholdsvis borgerlige og kriminelle sager.

Landfogeden, der var øens øvrighed, stod også for politivæsenet og skulle i denne henseende bistås af acturen. Landfogeden og acturen skulle i fællesskab deltage i staden Ærøskøbings kommunale administration. I øvrigt påhvilede det acturen at føre rettens

PETER BOGISLAUS CARSTENS

*Statsraad og Landfoged paa Ærø.
født 1775.*

protokoller og besørge landfogedembedets sekretariatsforretninger.

Retssproget var tysk. De mundtlige forhandlinger i retten skulle føres på dette sprog, der også skulle anvendes i alle protokoller. I 1810 anbefalede landfoged Carstens,¹⁾ at Dansk blev indført som retssprog, da befolkningen talte dette sprog og alle rettens embedsmænd forstod det, men denne anbefaling førte ikke til nogen ændring. Det danske sprog må dog alligevel være taget i anvendelse, for i 1826 og i 1835 fandt overretten i Gottorp sig foranlediget til at indskærpe, at protokollerne skulle føres på tysk.

Fra den 1. januar 1841 blev dansk indført som retssprog på Ærø i overensstemmelse med Christian den VIII.s sprogreskript af 14. maj 1840.²⁾

Smugleriet i Ommel og dets følger

Ærøs beliggenhed mellem de nordtyske havnebyer og Danmarks købstæder gjorde igennem flere århundreder øen til et naturligt

midtpunkt for småskibsfart og søhandel i den sydvestlige del af Østersøen. Som en næsten uundgåelig følge af ældre tiders utroligt udviklede toldforskrifter og handelsforbud havde en del af denne virksomhed karakter af smugleri. Smuglervanerne gik i den grad folk i blodet, at f. eks. heste blev smuglet til Ærø længe efter, at de toldbestemmelser, der havde givet anledning til indsmuglingen, var faldet bort.³⁾ Myndighedernes kamp imod smugleriet var ligeså håbløs her som ved landegrænsen imellem kongeriget og Slesvig.⁴⁾

I juli 1830 fik toldvæsenet på Ærø at vide, at der forestod et større smugleri på øens østkyst. Den konstituerede toldforvalter indhentede General- Toldkammer og Kommerce-kollegiets tilladelse til sammen med landfogeden at foretage husinkquisition i landsbyen Ommel og på den nærliggende lille ø, Halmø. Natten mellem den 15. og 16. oktober 1830 løb en Ærøskøbing-jagt, der kom fra Lübeck, ind til Strandbyen ved Ommel. Lasten, der bestod af urtekramvarer, jernvarer og manufakturer m. m., blev i løbet af et par timer afhentet i både fra stranden og derefter gemt i et par nærliggende huse. Myndighederne var imidlertid på forhånd orienteret, og den påfølgende dag kom toldforvalteren og hans personale til Ommel, hvor de efter landfogedens ordre skulle have bistand af sandemanden og vrågeren (nærmest svarende til sognefogeder). Smuglergodset blev straks fundet, og en del af det blev kørt til Marstal, medens resten på grund af mørkets frembrud måtte efterlades på stedet under bevogtning af sandemandens tjenestekarle.

Myndighedernes indgriben vakte den vildeste vrede. Smuglerne forsøgte at tilbageerobre de varer, der blev kørt til Marstal, ved at gå til angreb på toldpersonalet. Ommels beboere stimlede sammen om de huse, hvor resten af varerne lå. Sandemandens karle blev jaget bort ved trusler om vold, og derefter blev husene fuldstændigt plyndret. Ejeren af smuglerjagten kom styrtende fra Ærøskøbing for at redde de sidste rester, toldvæsenet ligeså, men begge parter forgæves. Sagen blev af toldforvalteren overgivet til landfogeden, der afholdt et enkelt summarisk og ganske resultatløst forhør, hvoraf

en udskrift blev fremsendt til General-Toldkammeret. I den følgende tid lykkedes det af og til for købmænd fra Fyn og Langeland ved personlige undersøgelser på stedet at få opsporet og udleveret nogle af deres forud betalte varer.⁵⁾

A. E. Claussen,⁶⁾ der i 1829 var blevet ansat som assessor og actuar ved stads- og landretten i Ærøskøbing, havde siden sin ankomst til øen været forarget over den omfattende smughandel, der fandt sted. Efter at han blev klar over, at der intet skete i anledning af det passerede, skrev han den 12. august 1831 et „Denunziationsschrift“ til kongen, hvori han meddelte, at han anså det for sin pligt at forelægge sagen umiddelbart på højeste sted. Han anmodede om, at der måtte blive nedsat en kommission til undersøgelse dels af Ommel-sagen og dels af landfogedens forhold, som han i højtidelige og drastiske vendinger karakteriserede som højst pligtforsømmelig embedsførelse. Han betegnede nærmest landfogeden som medskyldig – ved passivitet – i Ommel-sagen, og gjorde gældende, at landfogeden også iøvrigt gjorde sig skyldig i graverende forhold, embedsmisbrug til egen fordel m. v.

Efter en kongelig resolution blev der den 26. september 1831 af overkriminalretten i Gottorp nedsat en af 3 overkriminalretsråder bestående kommission, der skulle undersøge de af Claussen rejste sager. Ommel-sagen blev undersøgt til bunds med det resultat, at 31 deltagere blev straffet. Ved en straffekendelse, der blev bekendtgjort ved overkriminalrettens reskript af 15. juli 1832, blev 2 deltagere idømt tugthus i hver 3 år og resten kortere frihedsstraffe, bøder eller irettesættelser. Det blev pålagt de straffede at udrede sagsomkostningerne. Undersøgelsen af landfogedens forhold førte til, at klagerne over ham blev anset for fuldstændigt grundløse. Han blev aldeles frifundet ved rettens reskript af 28. februar 1833.

Efter dette fik Claussen tilstillet undersøgelsesakterne med en opfordring til at fremkomme med et forsvar for sig, idet kommissionen fandt, at han havde gjort sig skyldig i „Calumnie“ (bagvaskelse, falsk anklage) mod landfogeden. Skønt der 2 gange blev

meddelt ham forlængelse af den oprindeligt fastsatte frist, fremkom han ikke med noget forsvarsskrift. Den 14. marts 1834 bestemte overkriminalretten, at han skulle suspenderes i et år fra sine stillinger som assessor og actuar ved stads- og landretten i Ærøskøbing og som branddirektør med frakendelse af indtægterne fra disse stillinger. Desuden skulle han dække omkostningerne ved den af ham foranledigede undersøgelse. Hans stilling som kirkeinspektør, der hørte under det danske kancelli, blev ikke berørt af afgørelsen. Claussen acquiescerede, idet han blot forbeholdt sig adgang til senere at få fuldbyrdelsen ændret. Actuarstillingens indtægter blev henlagt til landfogedembedet, og branddirektoratet blev tillagt amtsforvalter von Holstein.⁷⁾ Da Claussen senere modtog pålæg om at betale 700 Rigsbankdaler i omkostninger, protesterede han, idet beløbet ikke blot omfattede omkostningerne ved undersøgelsen af landfogedens forhold, men også omkostningerne i forbindelse med Ommel-sagen, som de straffede skulle dække. Overkriminalretten afviste protesten, men d. 26. juni 1836 blev den taget til følge af overappellationsretten, der begrænsede hans pligt til kun at angå omkostningerne ved undersøgelsen mod landfogeden.

Efter suspensionsperiodens udløb tiltrådte Claussen påny sine funktioner, og d. 30. september 1841 fik han kgl. konfirmation på sin bestalling som assessor og actuar i Ærøskøbing. Hermed skulle man tro, at den nu elleve år gamle sag var endeligt forbi.

Stændervalget på Ærø

Til forberedelse af valget til den stænderforsamling, der skulle træde sammen i 1842, blev der på Ærø, ligesom i det øvrige land, nedsat et valgkollegium. Det kom til at bestå af landfogeden som valgdirektør og 6 af ham udnævnte medlemmer, hans søn, advokat Carstens, amtsforvalter von Holstein, købmand Hinrichsen (gift med en niece til landfogeden), „Einwohner“ Rasmussen, sandeman-

den Lauritzen og den ved retten i Ærøskøbing ansatte kopist Pærens. Dette valgkollegium slettede Claussen af valglisten.

Ifølge § 3 i den slesvigske forordning af 15. maj 1834 om den nærmere ordning af stænderforholdene⁸⁾ var valgret betinget af et uplettet rygte. Dette var i bestemmelsen præciseret således, at den, der ved en retslig afgørelse havde mistet ære, embede eller borgerret, eller som var fundet skyldig til strafarbejde, var uden valgret. Det samme gjaldt den, der på grund af mistanke for en forbrydelse havde været genstand for en kriminel undersøgelse, og som ikke havde kunnet opnå fuldstændig frifindelse (selv om straf ikke var pålagt).

Efter at Claussen havde set, at han var slettet af den fremlagte valgliste, havde han den 20. november 1840 et møde med valgkollegiet, eller rettere med 5 af dets medlemmer, idet landfogeden og hans søn trak sig tilbage som inhabile. Claussen protesterede mod den trufne beslutning, der efter hans mening ikke kunne være hjemlet ved den anførte lovbestemmelse, men kollegiet fastholdt beslutningen. Ifølge Claussens senere redegørelse blev der nægtet ham begrundelse for beslutningen. Amtsforvalteren bestred hans ret til at opnå en forklaring, men valgassistenterne Rasmussen og Lauritzen kom dog ind på, at hans forhold havde været genstand for kriminel undersøgelse.

Ved det derpå følgende stændervalg opnåede von Holstein at blive valgt som Ærøes deputerede i den slesvigske stænderforsamling.

Efterspil i Slesvig

Da den 4. slesvigske stænderforsamling, der navnlig huskes på grund af Peter Hiorth Lorenzens brug af det danske sprog i forsamlingen, trådte sammen i Slesvig den 17. oktober 1842, var der imellem medlemmerne fordelt et trykt klageskrift fra Claussen. I dette skrift fremkom han med begæring om,

1. at valget på Ærø måtte blive kasseret, da valgkollegiet havde været lovstridigt sammensat,
2. at valget af amtsforvalter von Holstein måtte blive erklæret for ugyldigt, da von Holstein kun ved et skinkøb var kommet i besiddelse af et grundstykke, der var afgørende for hans valgbarhed, og
3. at beslutningen om, at han, Claussen, var uden valgret, måtte blive underkendt.

Begæringen om kassation af valget på Ærø på grund af valgkollegiets påståede ulovlige sammensætning blev straks afvist. Forsamlingen var inkompetent til at tage dette spørgsmål op til afgørelse. Iøvrigt blev påstanden om sammensætningens ulovlighed imødegået fra flere sider. Derimod blev spørgsmålet om von Holsteins valgbarhed straks taget under grundig behandling. Efter at den kgl. kommissarius, greve Reventlow-Criminal, havde fremsat den foreskrevne opfordring til at fremføre eventuelle indsigelser mod valgene, rejste von Holstein sig og erklærede sig for forpligtet til at forelægge det af Claussen rejste spørgsmål for forsamlingen. Kommissarius anmodede derefter ham selv om at gøre rede for sagen. Dette gjorde han ved at gennemgå Claussens klageskrift.

Ifølge klageskriftet havde Holstein ikke haft den til valgbarhed fornødne grundejendom.⁹⁾ For at få mulighed for at blive valgt, havde han derfor i 1838 ladet udstede købebreve til sig med hensyn til forskellige grundstykker på Ærø. Den samlede taksationsværdi af de af købebrevene omfattede faste ejendomme beløb sig til 3240 Rigsbankdaler, kun 40 Rigsbankdaler over minimum. Holstein havde blandt andet forskaffet sig et købebrev på en stald i Ærøskøbing, der tilhørte en exam.jur. Martensen,¹⁰⁾ der iøvrigt var dømt for usandfærdig forklaring i forbindelse med Ommel-sagen. Martensen, der ernærede sig som landbruger, og som havde to heste, 15–16 køer og en del småkreaturer, kunne slet ikke undvære sin stald og benyttede den som hidtil. Stalden var af brandkassen tak-

seret til 1050 Rbdl. Som vederlag for købebrevet havde Holstein udstedt et ved retten i Ærøskøbing registreret pantebrev i ejendommen på 800 Rbdl., der skulle forrentes med 5 %. Han benyttede ikke stalden og betalte hverken rente eller de på bygningen hvilende afgifter. Da Martensen døde i 1839, beholdt hans enke stalden, men da hun ved indgåelse af nyt ægteskab skulle skifte med børnene, kom hun i vanskeligheder. Børnene ville have, at stalden under opgørelsen af boet skulle anses for at have en værdi af 800 Rbdl., men det kunne hun ikke godtage. Efter aftale imellem hende og Holstein blev det registrerede pantebrev forsynet med en påtegning om nedsættelse af det skyldige beløb til 550 Rbdl. I sin egen skab af skifteforvalter godkendte landfogeden ved en protokoltilførsel, at handelen om stalden havde været en pro-formaretsandel, og tiltrådte, at staldens værdi skulle sættes til 550 Rbdl. i boopgørelsen. Claussen pegede på, at hvad landfogeden havde fået at vide som skifteforvalter, måtte han også være bekendt med som valgdirektør. Iøvrigt havde landfogeden under et møde i valgkollegiet givet udtryk for, at den pågældende handel var sket pro forma.

Efter redegørelsen fulgte der en debat i stænderforsamlingen, hvor flere af de juridisk kyndige medlemmer vidtløftigt udviklede deres syn på pro-formaretsandelens begreb. Holstein gjorde ingen indsigelser imod Claussens fremstilling af det passerede. Han oplyste som en tilføjelse, at han havde lovet Martensen tilbagekøbsret, eller i hvert fald forkøbsret til stalden.

Da spørgsmålet om von Holsteins valgbarhed derefter blev sat under afstemning, stemte 36 imod og 3 for valgets gyldighed, hvorefter han måtte forlade forsamlingen. I det øjeblik tænkte han næppe på, at han 15 år senere skulle blive kommissarius i stænderforsamlingen.

Da stænderforsamlingen havde optaget sit arbejde, blev Claussens klage over, at han var strøget af valglisten optaget til behandling. Klagen blev fremført i forsamlingen med megen skarphed af den

for købstaden Tønder deputerede, over- og landsretsadvokat Beseler, der iøvrigt senere blev medlem af den provisoriske oprørsregering. Sagen blev henvist til en af stænderforsamlingen nedsat komité, som afgav beretningen den 13. december 1842. Komitéen havde da gennemgået alt, hvad der var passeret fra Ommel-smugleriets begyndelse til forhandlingerne i valgkollegiet. Beretningen hvilede i hovedsagen på Claussens oplysninger, hvis rigtighed ikke var bestridt fra nogen side. For Claussen havde det været hovedsagen at fremhæve, at han ikke var berøvet ære, embede eller borgerret, og at han ej heller var idømt strafarbejde. Han pointerede, at der end ikke havde været indledt nogen kriminel undersøgelse mod ham, idet suspensionen kun skulle have været en disciplinær foranstaltning. Når den var dekretet af overkriminalretten og ikke af overretten, skyldtes det efter hans opfattelse en fejl, stammende fra, at sagen var behandlet accessorisk i forhold til smuglersagen. At Claussen overhovedet ikke kunne anses for en mistænkelig person, støttede han med vægt på, at han påny efter suspensionens ophør havde virket som medlem af dommerkollegiet sammen med landfogeden og amtsforvalteren, og at hans bestalling havde fået kgl. konfirmation i 1841. Han pegede yderligere på, at et tidligere valgkollegium i 1836 kun havde anset ham for berøvet valgret, sålænge suspensionen stod på. Komitéens undersøgelser klarlagde, at der havde været nogen usikkerhed i valgkollegiet. Holstein havde i et møde den 19. oktober 1840 udtalt, at udelukkelsesbestemmelsen i forordningens § 3 ikke kunne være umiddelbart anvendelig på Claussen, da suspensionen kun havde været en reaktion på en forseelse og ikke på en forbrydelse. Han havde derimod holdt sig til, at der siden fremkomsten af forordningen havde udviklet sig en praksis, der blev fulgt af flere valgkollegier, hvorefter alle fra overkriminalretten udgæede afgørelser blev anset for kriminelle domme. Til motivering for det standpunkt, Holstein havde taget i valgkollegiet den 20. november 1840, anførte han derimod, at den sondring, der i visse fremmede retsforfatninger var indført mellem

forbrydelser og forseelser, var uden betydning i den hjemlige strafferet. For at have en fast retningslinie for afgørelsen af vanskelige grænsetilfælde måtte man holde sig til et udvendigt kendemærke. Overfor spørgsmålet om, hvorvidt suspensionen af Claussen var en disciplinærforanstaltning eller en ekstraordinær straf, måtte man holde sig til, at afgørelsen var truffet af overkriminalretten. Clausen kunne ikke anses for en mand med et uplettet rygte, og derfor var han med rette strøget af valglisten. Dette havde valgassisterne Lauritzen, Rasmussen og Hinrichsen i hovedsagen sluttet sig til. Kopist Paerens havde været af den modsatte mening, idet han havde lagt vægt på, at der havde foreligget en forseelse og ikke en forbrydelse. Desuden havde han fremhævet, at suspensionen ikke havde berørt Claussens stilling som kirkeinspektør. Komitéens medlemmer fandt alle, at Claussen var strøget med urette. To medlemmer holdt sig til, at der ikke havde foreligget nogen kriminel undersøgelse, og at der ikke var truffet nogen afgørelse, der kunne ligestilles med de i forordningens § 3 nævnte. Et medlem anførte, at selv om der havde foreligget en kriminel undersøgelse, kunne den foreskrevne sanktion ikke ligestilles med de i forordningen omtalte. Princippet in dubio pro reo måtte også råde under behandlingen af en sag som den foreliggende, og der måtte tages afstand fra en „lax“ lovanvendelse, der kunne misbruges i partipolitisk øjemed.

Efter fremlæggelsen af beretningen blev sagen behandlet meget kort i stænderforsamlingen. Ved en den 6. januar 1843 afholdt afstemning sluttede 36 medlemmer sig til komitéens indstilling, medens 2 ville opretholde valgkollegiets afgørelse.

Og derefter beklædte landfoged Carstens, amtsforvalter og assessor von Holstein og assessor og actuar Claussen endnu et par år i fællesskab Land- og stadsretten i Ærøskøbing, indtil landfogeden gik af i 1844.

Om fortsættelsen fortæller *P. Lauridsen* i sin bog „Da Sønderjyl-

land vågnede“ (Bd. VII, 1922, pag. 97): „ . . . På Ærø gik det underligt til. 1844 valgtes en møller Weber i Marstal, men nedlagde sit mandat på grund af sygdom, og hans eftermand, assessor Claussen i Ærøskøbing, måtte flygte til Amerika på grund af underslæb. 1846 udskreves derfor nyt valg, men da den valgte, borgmester Carstens, nægtede at modtage valget, gik hans stedfortræder, den gamle slesvig-holstener, bykasserer Klestrup,¹¹⁾ atter til stænderne og fulgte hertugen i tykt og tyndt“.

NOTER

1. *Carstens*, Peter Bogislav, f. 1773 i Sønderborg, d. 1857 i Ærøskøbing. Juridisk uddannelse i Kiel, amtssekretær i Sønderborg 1794, assessor og actuar i Ærøskøbing 1799, landfoged sst. 1808, etatsråd 1827, afsked 1844. Af hans 9 børn studerede 5 sønner jura i Kiel og ved andre tyske universiteter. Den ældste søn Hans Bogislav Carstens, f. 1805, var advokat i Ærøskøbing 1827–52. 3 andre var i perioder assessorer og actuarer i Ærøskøbing. En af disse blev derefter by- og herredsfoged på Ærø 1867–1882. En søn blev preussisk embedsmand.
2. Den fyldigste beskrivelse af retslige og administrative forhold på Ærø før 1864 findes i *J. R. Hübertz*: „Beskrivelse over Ærø“, Kbhvn. 1834, genoptrykt Ærøskøbing 1919. En kortfattet oversigt findes også i *Anne Riising*: „Om Ærøs jurisdiktionsforhold indtil 1866“, trykt i „Afhandlinger om arkiver ved Rigsarkivets 75-års jubilæum“, pag. 22 ff.
3. *Hübertz*, pag. 156.
4. Smugleriet ved landegrænsen er skildret malende af *H. F. Feilberg* i „Dansk bondeliv, Kbhvn. 1889, pag. 214 ff.
5. *C. T. Høy*: „Træk af Marstals historie“, Nyborg 1913, pag. 39 ff.
6. *Claussen*, August Emil, f. i Tønder, tog 1820 juridisk eksamen i Gottorp, kancellist i det Slesvig-holstensk-lauenburgske Kancelli i København 1823, 1829 assessor og actuar samt branddirektør og kirkeinspektør i Ærøskøbing. Flygtede i 1846 til Amerika på grund af underslæb overfor kirkekassen.
7. *von Holstein*, Ulrich Adolf, f. 1803 i Itzehoe, d. 1864 i Kbhvn. Juridisk studium i Göttingen, Heidelberg og Kiel, slesvigsk juridisk eksamen i Glückstadt 1825. Amtssekretær i Husum og Åbenrå. Amtsforvalter, husfoged og assessor på Ærø 1832. Amtsforvalter i Tønder 1845. Senere amtsforvalter i Flensborg og amtmand i Gottorp. Medlem af rigsrådet 1856–63. Kgl. kommissarius i den slesvigske stænderforsamling 1857. Rejste ved udbruddet af oprøret i 1848 og af krigen i 1864 til Kbhvn., hvor han døde.
8. Verordnung wegen näherer Regulierung der ständischen Verhältnisse in dem Herzogthum Schleswig.
9. Efter § 15 i den foran nævnte forordning var valgbarheden i det foreliggende

- tilfælde betinget af grundejendom til en værdi af mindst 3200 Rigsbankdaler.
10. *Martensen*, Carl Frederik, f. 1797 i Ærøskøbing, d. 1839 sst. Exam. jur. 1821. Betegnedes i kirkebogen ved vielse og død som forpagter.
  11. *Klestrup*, Jens Klausen, f. 1776 i Ærøskøbing, d. 1857 sst. Bysekretær og bykasserer i Ærøskøbing. Stænderdeputeret for Ærøskøbing 1836, 1838, 1840; suppleant 1846. Klestrup var af udpræget slesvig-holstensk sindelag. Under debatten om det danske sprogs stilling i Slesvig i 1838 gik han ind for, at Tysk skulle bevares som embedssprog. Han hævdede, at der på Ærø ikke følte nogen ubehagelighed ved den gældende ordning, idet „embedsmændene forklarer hver gang deres tyske udfærdigelser på dansk“. Da der i 1846 fra tysksindet side blev stillet et forslag om, at den danske konge i sin egenskab af Slesvigs hertug skulle tiltræde det tyske forbund, gik Klestrup stærkt ind for denne tanke i et indlæg, hvori han gik skarpt irette med den nationale bevægelse i Danmark. Han udtalte, at han ikke i denne henseende mente at være i modstrid med stemningen blandt sine vælgere. Iøvrigt ytrede han særlig interesse for hertugdømmernes finansielle anliggender.

KILDER

Hvor intet andet er anført, er fremstillingen baseret på den slesvigske stænder-tidende for 1842 (Forhandlinger og bilag).

- Oplysningerne om Carstens, v. Holstein og Martensen stammer fra *S. Carstens*: „Stamtavle over familien Carstens“, 3. udg. 1901, *Jonathan Smith*: „Amtsskriver og amtsforvaltere på Ærø“ i Fynske årbøger, V (1954) og fra *Falk-Jensen* og *Hjorth-Nielsen*: „Candidati og examinati juris 1736–1936“.
- Oplysningerne om A. C. E. Claussen er velvilligst meddelt af Rigsarkivet, og oplysningerne om bykasserer Klestrup stammer fra *Hans Jensen*: „De danske stænderforsamlings historie“, bd. 1 og 2, Kbhvn. 1931–34.